

Interjú Kendeh Györggyel

- Gyurka bácsi, először arra szeretném kérni, hogy a fiatalkoráról, gyermekkoráról, szüleiről beszéljen.

- Késmárkon születtem. Édesapám - Kirchknopf Gusztáv - ott volt 1908-tól 1912-ig lelkész. Tanító család gyermeke, rajkai születésű. Többen voltak testvérek, ő elvégezte a teológiát Pozsonyban. Édesanyámnak családja részben kecskeméti, ott volt az anyai nagyapám, Laukó Károly lelkész. A család többi része Bácskából származik.

Édesanyám 102 éves korában halt meg. Heten voltak lányok. A kecskeméti parókiáról nehéz lehetett őket kiházasítani.

Pólyás gyerek voltam, amikor szüleim Kolozsvárra mentek. Késmárki időzésemről annyit tudok, hogy a szép fatemplomban kereszteltek meg. Négyen voltunk testvérek: Guszti bátyám másfél évvel volt idősebb nálam, húgaim - Sára és Márta - már Kolozsváron születtek. Az iskolát a helyi evangélikus elemiben kezdtem el, ott jártam 4 osztályt. Az iskola a templom mellett, a paplak udvarán húzódott meg. A „betüország” nagyjai Hantos Gyula, Grósz (Gadányi) János és Léderer Margit néni voltak. A négy osztály elvégzése után kerültem a Farkas utcai híres Református Kollégiumba.

A Kollégium egyszerű homlokzatán ott ékeskedett a felirat: „Ev. Ref. Kollégium”. Szép, jó iskola volt. Nekünk, diákoknak imponált az utcai és a belső főépülete. Nem nehéz visszaemlékezni a tanárookra, az egész intézetre, a tradíciókat őrző diákéletre, arra a hatalmas udvarra, ahol nagyon jól lehetett füveslabdázni.

- Az oktatás magyarul folyt?

- Magyarul, de kötelező volt a román nyelv elsajátítása is. Hittant bent tanultunk az egyháznál, a Kossuth utca 2. szám alatt lévő egyházi épületben, a templom mellett. A sekrestyében voltak a hittanórák. Azokat édesapám nem nagyon tarthatta. Korábban a katonai szolgálata, visszatérése után pedig az evangélikus egyház küzdelmes helyzete miatt inkább a segédlelkész - akkor Járosi Andor - tanított minket.

Édesapám 4 évig volt frontszolgálaton táborig lelkészként. Járt a román fronton, azután Olaszországban, Bukovinában, ... sokfelé helyezték. Nehéz szolgálatai lehettek, mert nagyon szépen „dekorálták”. 1927-ben vitézzé is avatták, ami ellen erősen tiltakozott. Kollégái, tisztársai vitték odáig a dolgot, hogy a kettős név használatának birtokában végül hajlandó volt a vitézi esküt letenni.

- Így a Kendeh név a vitézséggel jött együtt?

- Jött, és maradt a Kirchknopf is.

- Sok helyen láttam Gyurka bácsi nevét úgy írni, hogy Kendeh-Kirchknopf.

- Tulajdonképpen ez a szabályos. A mindennapi életben való használata nem olyan egyszerű.

Édesapám rengeteget dolgozott. A közös étkezés nem volt mindennapos. A hosszú katonai szolgálat, a gyülekezettől való jelentős távollét, a háború utáni bizonytalanságok, rendkívüli helyzetek ugyancsak igénybe vették a nappalt és az éjszakát. A megváltozott körülmények folytán ráhárult a kolozsvári Református Teológián a sajátos lutheri anyagok tanítása: etika, dogmatika, szimbolika, liturgia. Közben doktorált is Szegeden. Számomra a mindig tanuló és tanító pap mintaképe.

Erdéllyel kapcsolatban szép emlékem még, hogy nyaranta mindig elmehettem édesanyám testvéréhez Székelyudvarhelyre, illetve az ő kis birtokukra, Recsenyédre. Ez a kis falucska ott feküdt a Homoród folyócska mellett. Volt ott szántó, erdő, gyümölcsös, lovak, tehének, bivalyok, disznók és aprójószág. Három éven keresztül minden nyáron bekapcsolódhattam a ház gazdasági munkájába. Unokatestvéremmel együtt forgattunk, szárítottuk, kazalba raktuk a szénát, arattunk, kévüket kötöttünk és hordtunk asztagba, majd jött a cséplés. Ez a nyári munkatábor rendszerint a nagy csűrben rendezett aratási bállal zárult. Ez mind nagyon tanulságos volt.

- Az itt szerzett tapasztalatoknak majd a későbbi kitelepítéskor lesz jelentősége.

- Igen. Ott érlelődött be: kaszát, sarlót, gereblyét használtam, és voltak gépek is. 1923-ban kerültünk azután abba a helyzetbe, hogy magyarsága és a szászokkal való szembesülése miatt a románok kiutasították édesapámat Erdélyből. December havában, közvetlen karácsony előtt érkeztünk Budapestre.

A kolozsvári evangélikus gyülekezet vegyes összetételű volt: magyar és szász. Édesapám mind a két nyelven végezte a szolgálatot, de a magyarság annyira felduzzadt, hogy az erdélyi Magyar Evangélikus Egyház az önállóság ügyével foglalkozott. Ennek a szétválásnak a legfőbb akadályozói - természetesen - az erdélyi szászok voltak. Áldatlan harc kerekedett, amibe azután becsület, tisztesség, nemzeti hovatartozás mind-mind beletartozott. Végül is a szász egyházi felsőbbbség megvonta tőle a lelkesítő szolgálat lehetőségét, a hatóság pedig a lakhatási engedélyt: kiutasították - egyházi segédlettel.

Budapestre teljes bizonytalanságban érkeztünk. Először vagonlakók voltunk a Józsefvárosi pályaudvaron, majd menedékszállást kaptunk a pesti egyházközségnek a VIII. kerület Balassa utcai „Kakas Lídia” nevű szeretetotthonában.

- *Édesapja hol kapott állást?*

- Raffay Sándor bányakerületi püspök vette maga mellé. Ismeretségük a pozsonyi teológiára nyúlik vissza, ahol tanította. Először kerületi lelkész lett. A Deák tér akkor elég központi helyzetben volt. Két segédlelkész, kerületi lelkész és hitoktató lelkészek látták el a szolgálatot, és azt se felejtjük el, hogy akkor nagyobb egyházi-társadalmi munka folyt. Sok megbízatással halmozta el őt püspöke. Belső munkatársai közé tartozott.

E változások közepette én először az Eötvös József belvárosi reáliskolába jártam. Nem volt semmilyen latin képzettségem. Egy év múltán sikerült átkerülnöm a fadori evangélikus gimnáziumba. Érettségi után következett a teológia. Édesapám közben, váratlanul és fiatalon, 1930 márciusában meghalt.

- *Gyurka bácsi 1931-ben érettségizett. Mi indította a teológiára?*

- Abban feltétlenül van családi hagyomány, de közrejátszott benne édesapám halála is.

A teológia elvégzése után először Szegedre kerültem mint segédlelkész. Egyed Aladár volt ott abban az időben a lelkész, aki később a Csanád-csongrádi egyházmegye esperese lett. Gondolt arra, hogy a segédlelkész minden egyházi funkciót megtanuljon, az adminisztrációhoz is értsen, az egyházközségi presbitériumot pedig működtesse. Tanító principális volt. Igen hálás vagyok neki, mert sokat tanulhattam tőle.

1936 márciusától Wolf Lajos mellett szolgáltam Cegléden, hogy tőle svédül tanulhassak. Nem volt előttem ismeretlen a személye. Kapcsolatunk egészen Deák téri segédlelkészi szolgálatáig nyúlik vissza, hiszen édesapám mellett káplánkodott. Cegléről másfél év múlva állami ösztöndíjjal Uppsalába utazhattam egy évre.

Főként újszövetségi problémákkal foglalkoztam. Uppsalában - az egyébként liberális hírben álló - Friedrichsen professzortól lehetett sokat tanulni. A svéd igehirdetés is érdekelt. Voltak közismert evangélizátor lelkészek. Kínálkozott a lehetőség, hogy a kiváló svéd Luther-kutatókkal részben személyesen, részben munkásságukkal, műveikkel megismerkedhessem. Aulén, Nygrén, Bring, Runestam, csak néhány kiragadott név a sok közül, akiknek élete és tudományos-teológiai munkássága örökre feledhetetlen. (Nem is különös, hogy Svédországban, a Luther-kutatás fellegrárában, Lundban alakult meg a Lutheránus Világszövetség.) Sok-sok tanulni-, megismernivalót ajánlott a svéd belmissziói munka, a népfőiskolai munka sigtunai központtal és Manfred Björkquist püspök kimagasló egyháztörténelmi személyiségével.

Az ösztöndíj olyan értékes volt, hogy 1938 tavaszán egyhónapos finnországi körutazás is teltt belőle. Kunos Jenő végezte akkor ott a missziói iskolát és nagy segítőm volt abban, hogy a finn evangélikus egyházat a maga messze nyúló szolgálataiban megismerhessem. (Ő a finn külmisszió munkásaként később Kínában is dolgozott, majd Amerikába került és ott élt haláláig.) Északról visszatérve 1938 szeptemberében Deák téren folytattam segédlelkészi szolgálatomat és onnan kerültem Nyáregyházára 1939 júniusában, önálló munkakörbe.

Nyáregyháza igazán elhagyatott gyülekezet volt, kívülről is, belülről is. Nem azért nevezetes, mert a környező nagybirtokokon elszórtan élő evangélikus cselédnépből állt, hanem mert a Nagygeresdi Egyezmény alapján közösen használtuk a reformátusokkal a templomot. Az oltár és az úrasztala tologatható volt. Ha evangélikus istentiszteletet tartottunk, akkor a szószék elé tettük a kerekeken guruló oltárt, és a szószék melletti szabad falhoz az úrasztalát. Ha református istentisztelet következett, akkor a református úrasztala helyet cserélt az evangélikus oltárral, ami lefedett Krisztus képpel került a fal mellé. Sok fájó nehézség támadt ebből a helyzetből. Végül is az evangélikus egyház abban állapotodott meg, hogy elkezd egy gyülekezeti házat építeni. Ez azután az istentiszteletek

és szeretetvendégségek mellett sok egyéb gyülekezeti munkának, alkalomnak zavartalan helyet biztosított.

1943 januárjában behívtak táborigyelmeztetőnek. Bevonultam a Róbert Károly körúton működő katonai kórházba, ahol kórházvonatra osztottak be mint protestáns lelkesztőt. Ott egy katolikus bencés tanár volt a közvetlen kollégám. Katonai rend és fegyelem mellett testvéri keresztyén közösségben éltünk. Mindenféle előképzés, oktatás nélkül lettem főhadnagy. Sógoromtól tanultam meg az alapvető katonai ismereteket, így a tisztelgést és a rangjelzéseket.

- *Merre járt a kórházvonat?*

- Sokfelé - határokon belül és kívül. Az első utunk a Don-kanyarhoz vitt! Ürítienünk kellett a táborigyelmeztetőket. A fagyott sebesült honvédeket hoztuk Debrecenbe. 300 fekvőbeteget, 400 járó- ill. ülőbeteget szállítottunk a szerelvényen. A vonat 20 pullmann kocsiból állt, külön műtőkocsival, raktárkocsival és konyhakocsival. Az volt a lelkesztő dolga, hogy a szállítás alatt levő sebesülteket látogassa. Akadt bőven írnivaló: Írjam meg ezt, írjam meg azt haza, az édesanyának, a feleségnek, a testvérnek vagy éppen a menyasszonynak. Címeiket kaptunk és ment a levél haza.

- *Meddig tartott a katonalelkesztés?*

- Kétszer 9 hónapig. Összesen 18 hónapot töltöttem távol a gyülekezettől. 1943 őszén hazajöttem, majd 1944 tavaszán vonultam be újfent. Akkor már az orosz front mindjobban közeledett Magyarországhoz. A külföldi utak mellett gyakoriak lettek a hazai szállítások. 1944 decemberében csak nagy nehézség árán jutottunk be Budapestre. A főváros védett terület volt... Végül is Pesten maradtam.

Budapestre érkezésem lehetővé tette, hogy jelentkezzem a táborigyelmeztető püspökségen. A hivatal vezetője Balikó Lajos volt. Kértem leváltásomat. Minden okom megvolt rá: 18 hónapot szolgáltam a kórházvonaton. Két kisgyermekünk születésével a család létszáma is megnövekedett. Balikó főesperestől korábban ígéretet kaptam: ha tudsz valakit, aki hajlandó átvenni tőled a szolgálatot, akkor felmentést adhatok. Isten is úgy akarta, hogy szabaduljak az egyenruhától. Összeakadtam Budapesten egy fiatal református kollégával, aki Dél-Magyarországról menekült. Magányos volt, nem tudta, mitévő legyen. Elmondta, hogy szeretne táborigyelmeztető lenni. Bárhol. Kórházvonaton is? - hangzott a kérdésem. Igen, készséggel. Emberemmel másnap elmentünk Balikó főespereshez. Bemutatkoztunk, és visszaidéztem az ígéretét. Megtörtént a csere és a leváltásom. Harmadnap református kollégám indult is a kórházvonattal nyugat felé. A leváltásomkor kötelezettséget vállaltam két katonai istentiszteleti szolgálatra: egyet a Vöröskereszt Alkotás utcai kórházában, egy kórteremben. A másikat a KIE budapesti, Vas utcai székházában kialakított helyőrségi templomban. Mindössze 27-en voltunk együtt a délelőtti órában. Nem zavarta meg istentiszteletünket a „zavaró repülés - Budapest” sziréna búgása. Vele és benne komor aláfestést kapott az egybegyűlteket kereső ige (Mt 3,1-12), a Keresztelő János ajkáról hangzó felhívás: „Emberek, térjete meg,... a fejsze immár a fák gyökerére vettetett”.

A front közeledtével feleségem a két kisgyermekkel feljött Budapestre, a szülői otthonba, és az utolsó pillanatban én is itt maradtam családi közösségben a Baross utca 21. számú ház pincéjében. Nem mehettem le Nyáregyházára. A szovjet csapatok körülzárták a fővárost. Ágyúk nap mint nap dörögtek, az üvöltő Stukák minduntalan remegtettek, s a pincéken, földalatti folyosókon át előrenyomuló román katonák a mi óvóhelyünket is meglepték és átkutatták. Mit tehettem? Elmentem a Puskin utcai püspöki hivatalba és jelentkeztem Raffay Sándor püspöknél mint Budapesten rekedt vidéki lelkesztő. „Itt vagyok, ha szükség van szolgálatra. Amíg nem tudok Nyáregyházára visszatérni, rendelkezék velem!”

- *Gyurka bácsiék életében a következő nagy lépés az volt, hogy 1945. december elején Kelenföldre hívták.*

- Ez váratlan helyzet volt, váratlan előzménnyel. Ordass Lajost a bányai egyházkerület ez év szeptemberében püspökké választotta. Erre sem a gyülekezet, sem Ordass Lajos, sem én nem számítottunk. A kelenföldi gyülekezetet ismertem, néha-néha kiegészítő szolgálatot végeztem itt, több segédlelkésze volt jó barátom. Igazán soha nem élt bennem annak még csak a gondolata sem, hogy valaha egy hívó szó hangzik felém: jöjj, légy a mi pásztornk! Itt romos templom, szétzilált gyülekezet várt. 1945. december 2-án a beiktató közgyűlést megelőző adventi istentisztelet prédikációjában Jézus hívogató szava keresett mindannyiunkat: „Jöjjetek énhozzám mindnyájan, akik megfáradtatok és megterhelteketek és én megnyugosztalak titeket!”

Benczúr László volt a gyülekezet vallásánító lelkésze. Átélt ott helyben a templom mellett és annak pincéjében a háborút. Tanúja lehet még ma is annak, hogy Ordass Lajos milyen kockázatot vállalt a nehéz időkben. Hogyan ment el nem veszélytelen körülmények között családokhoz áhítatokat tartani, mert a templom használhatatlanná vált. A közlekedés sem volt biztonságos. Csak gyalogosan mehetett ki Farkasrétre egy-egy temetésre. Hogyan álltak aztán neki a becsapódó lövedékek pusztításainak eltakarításához, a helyreállításához, mihelyt megszűnt a tűzpárbaj, a harc Pesten és Budán.

Közeledett 1948. Jött az Ordass Lajos elleni eljárás.¹ Előre megmondta, hogy megfigyelése szerint olyan jelek mutatkoznak, amelyek arra figyelmeztetik: számolnia kell bizonyos erőszakos beavatkozással. Félre kellett őt állítani, mert nem hajlandó az erőszaknak engedni. A legégetőbb abban az időben az egyházi iskolák államosításának kérdése volt. Ordass nem akarta az egyház népének megkérdezése nélkül iskoláinkat felajánlani és átadni. Hogy az útból félreállítsák, hamis váddal perbefogták: külföldi adomány eltitkolásával gyanúsították. Két évre ítélték. 1950 tavaszán a büntetés ideje végéhez közeledett. Az egyháznak fel kellett készülnie arra, hogy a börtönből való szabadulása után ismét püspök lesz, mert ettől a címtől nem fosztotta meg őt senki. Egy ilyen egyházi eljáráshoz különbírárságot kellett létrehozni.² E bíróság tagjainak megfélemlítése érdekében történt 1950. március 29-én dr. Keken András Deák téri lelkész, 30-án pedig az én letartóztatásom.

- *Ezelőtt született meg azonban a petíció.*³ *Miről, mi ellen szólt ez a tiltakozás?*

- Az egyház alkotmányának a védelmében. Sokan aláírtuk. A március 3-i rendkívüli egyetemes közgyűlésre adtuk be, hogy a közgyűlés kötve legyen a törvényhez. Munkájában, döntéseiben ne befolyásolja se ez, se az. A törvényességre, annak betartására hívtuk fel a figyelmet. Ezen a közgyűlésen választották meg a különbírárság tagjait is.⁴

Dr. Keken András elvitele után Kekenné még hajnalban üzent nekünk, hogy mi történt náluk. Másnap pedig hozzánk jöttek. Este. Engem szép fekete autóba ültettek és az Andrassy úti ÁVH-ra vittek. Feleségem elmondása szerint kísérom a paplakra történt visszaérkezésük után megmutatták az engedélyt és házkutatást tartottak, feldúlták az egész lakást. Az egésznek hajnali 3 órakor lett vége. Amikor értem jöttek, éppen jegyzőkönyvet írtam. Mindent elvittek, s ezek a jegyzőkönyvek soha nem kerültek vissza. Amint nem került vissza az új táskám sem, amelynek visszaadását nemcsak a nyomozók, hanem a kihallgatást vezető „főhadnagy elvtárs” is határozottan megígérte.

Mindez olyan időszakban történt, amikor nagyon gyakoriak voltak este a csöngetések. Minket is megdöbbsentett a csengőfrász. Ahol becsöngettek, ott senki sem tudta, mi várható.

- *Mi zajlik le egy emberben akkor, amikor megszólal a csengő?*

- Kérdés támad: kiért jöttek, mit akarnak? Nem biztos hogy engem keresnek, esetleg más is lehet, vagy mást követelnek rajtam.

A kihallgatások a földszinten folytak. Nem volt nagy a helyiség. Bútorzatként egy szokványos íróasztal állt benne, a tetején fekvő gumibottal. Továbbá két szék, egy szekrény, egy ruhaakasztós állvány. Az ablak mindig lefüggönyözve, és határtalan cigarettafüst. Amint beszállítottak, tüstént kezdődött a hosszadalmas kihallgatás. Az első volt a legrosszabb. Mire véget ért, a tűző nap nagy ívet futott be pályáján. Minden éjszaka kihallgattak. Gondolkodásra, ébrenlétre kényszerítették a pihenésre vágyakozót. Az elalvás kísértését állással, állítással ellensúlyozták, sokszor 12 órán át hátratett kézzel. Az ellenőrzést a kukucskáló biztosította.

¹ Erről az eljárásról részletesen lásd Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások*. Válogatta, sajtó alá rendezte Szépfalusi István Bern 1985.: 318-351.

² *Uo.*: 381.,392-393.

³ A petíciót az egyetemes közgyűlés 1950. március 3-i ülése után 16-án adták be, 27-en írták alá. Ordass Lajos szerint ez volt „az egyházban az utolsó nyílt kísérlet arra, hogy az egyház vezetésének törvényességét megóvják.” Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások (folytatás)*. Válogatta, sajtó alá rendezte Szépfalusi István Bern 1987.: 474. 7.sz. jegyzet. Erről lásd még a Botta Istvánnal készült interjút.

⁴ „Az egyházi megújulás ellenzéke vihart vetett, hogy vihart arathasson. Hatalmas kórust gyűjtött a hetvennyolcvan szavazóképes közgyűlési tag köré. Egy öreg, maradi közgyűlési többségre számított. ... A közgyűlés kulcsfontja az általános tisztújítás volt. ... A megítélt tegnap még egyszer összeszedte erejét, hogy megvédelmezze magát. Meg akarta akadályozni az egész tisztújítást...” *Az egyetemes közgyűlés egyházunk megújulására szavazott*. EvÉl 1950. március 12.

- *Fizikai bántalmazás?*

- Lajos bácsinak is ez volt az első kérdése, amikor a Farkasréti temetőben fekete szemüveggel álcázva magunkat először találkoztunk a szabadulás után.⁵ Nem vertek, nem rugdostak, nem kínoztak, a gumibottal is csak az asztalt verték. Emberséges mivoltukról tanúskodtak. A kihallgatási helyiségben hol ideállítottak, hol oda, de mindig fal felé fordulva, vagy éppenséggel térdepeltettek - ezzel is mindig emberséges mivoltukról tanúskodtak! Visszaéltek a szép emberi szóval, a beszéd ajándékával is. A káromkodásnak, a trágár szavaknak olyan zuhatagával telítődött a levegő, hogy valóságos fizikai fájdalmat okoztak. Nyugodtan jelentkezhettek volna nyelvújító igényekkel.

- *Kettejük elhurcolásával fenyegetni, kényszeríteni akarta a hatalom az egyház tagjait. Gyurka bácsi hogy érezte akkor: mi volt az ok, milyen vallomást vártak?*

- Azt akarták tőlem hallani, hogy Ordass Lajos folytatott-e kémtevékenységet, követett-e el hazaárulást. Mindig Berggrav norvég püspök személye volt az ütközőpont. A kihallgatások során ismételtelen előkerült a kérdés: összeköttetésben állt-e Ordass Lajos vele.

Maga az államhatóság nem hitte el, hogy létrejöhet egy olyan egyházi különbíróóság, amely Ordass Lajost majd megfosztja püspöki tisztétől.⁶ Mindent elkövettek, hogy a lehetetlen valósággá válják. Négyen szavazták meg az ítéletet és nyolcan tartózkodtak.⁷ Az ÁEH-ban azzal számoltak, hogy Ordass Lajos mint püspök hagyja el a váci börtönt és utána hazaárulási pert indítanak ellene. Ki sem lép a börtön épületéből, máris letartóztatják. Ennek előkészítésére, biztosítására tartóztattak le kettőnk. A periratköteggben előkerült a meghozandó ítélet: Ordass Lajos halálbüntetést, dr. Keken András 15 évet, én pedig 8 évet kaptam volna.

- *Amint április 1-én megszületett az egyházi ítélet, máris elfelejtődött a „hazaárulás”.*

- Ordass Lajos Vácra került és ott szépen kiengedték. De mi lesz velünk, dr. Keken Andrással és Kende Györggyel?

Az Andrassy úton 22 napig voltunk. Onnan aztán a Pestvidéki fegyház börtönébe kerültünk. 16 nap eltelté után - az éjszaka leple alatt - egy zárt autóban Kistarcsára vittek, a köztudatban nagyon is élő internálótáborba. Amikor becsukták autónk mögött az utcai nagy vaskaput, helyismeretem alapján tudtam, hogy hol vagyunk.

A kistarcsai táborban volt papi szoba, de nem oda helyeztek bennünket. Annak lakói sok „kiváltságot” élveztek: például külön sétáltak, dolgozhattak. Mi, új lakók a táborparancsnok szemében nem voltunk reverendások, papok, hanem csak gyanúsítottak. Megérkezésünk utáni harmadik napon a kistarcsai internálótáborba a szürke rendőröktől átvette az ÁVH. Ez szigorítást jelentett. A szürke rendőrök idejében az internálás csak elkülönítést jelentett a világtól. Hetenként lehetett látogatni, hetenként küldhető volt egy 8 kg-os csomag, sőt, havonta egyszer, egy szombat délután még kabardélutánnal is szolgálhattak különböző művészek. Az ÁVH bevonulásával ennek most egyszeriben vége lett. Ezután már szabályos börtön volt. És hogy neve is legyen a gyerekek: demokráciaellenes magatartás címen vezetettünk be a nagy könyvbe. Ez a létállapot a mi esetünkben csak 6 hónapig tartott, de volt olyan sorstárs is, akinek távozásunkkor ez a világtól való elkülönítés már 18 hónapot jelentett.

Rossz gondolatokkal tettem eleget annak az üzenetnek, amellyel a táborparancsnok magához rendelt. Október vége felé jártunk. Közölte, hogy két óra múlva elmehetek haza, szedjem össze a holmimat és készüljek fel a távozásra. A várakozó helyiségben találkoztam újra Bandival. (Az internálás első heteiben együtt voltunk egy nagy szobában, ahol önképzőkori keretben különböző

⁵ Fabiny Tamás: *Sem magasság, sem mélység... Keken András életregénye.* [Bp. 1992.]: 244-245.

⁶ Id. Kende György: *Nyílt válasz dr. Kotsis Ivánnak.* KerIg 1989/1-2.: 67.

⁷ A különbíróósági ülés törvénytelen volt, mert a 13 főből csak 12-en voltak jelen. (Evangélikus Egyházi Törvénygyűjtemény VIII. tc. 11.§: „A külön fegyelmi bíróság ... a püspökök ... fegyelmi ügyeiben dönt,... Ez a fegyelmi bíróság tizenhárom tagú tanácsban dönt...”; VIII. tc. 13.§: „Az egyházi törvényszékeknél a határozathozatalban a meghatározott számnál sem több, sem kevesebb tag nem vehet részt.”) A négy „igen” szavazatot dr. Reök Iván, dr. Vető Lajos, dr. Fejes László és Margócsy Emil adta le, nyolcan üres lappal szavaztak. Ordass *i.m.*: 393.

Az ítéletről csak rövid közlemény jelent meg az egyházi sajtóban: „A Magyarországi Evangélikus Egyház külön fegyelmi bírósága 1950. április 1-én tartott ülésén Ordass Lajos bányai egyházkerületi püspököt hivatalából való elmozdításra ítélte.” EvÉl 1950. április 9.

előadásokat tartottak a szobatársak. Bandi is bekapcsolódott ebbe az időző társasági programba. Nagyon jó volt a jogi, közgazdasági, irodalmi, történeti, sőt katona-politikai előadások sorába egy-egy keresztyén jellemrajzot odaállítani az egyháztörténet kiemelkedő személyeiről. Ezután fél évig nem is láttuk egymást.) A várakozás percei lassan múltak... A hivatalos adminisztráció végeztével átvettük az elbocsátó papírokat, a mellénk rendelt őrt követve a kapus szabadulásra nyitotta számunkra a kistarcsai internálótábor kiskapuját. Sötét este volt. A közúti lámpák gyéren világítottak, mi pedig szakadó esőben, pénz nélkül a Zsófiáligeti HÉV-állomás felé vettük az utunkat.

Sok minden történt azalatt, amíg idáig eljutottunk... Közölték, hogy állásunkról le kell mondanunk. Véleményünk eltért egymástól. Bandi rövid úton rendelkezésre bocsátotta a kívánt papírt. Én ragaszkodtam a szabadulás utáni tárgyalásokhoz. A helyzet azonban másként alakult. Botta István kelenföldi vallásánárt másodlelkésznek hívták meg. Beiktatásának feltétele az írásban rögzített lemondásom volt. Ezt a felsőbbbségi határozatot Sztehlo Gábortól, aki a gyülekezet vezetésével adminisztrátorként volt megbízva, az ünnepség előtt egy nappal tudtam meg. Erre a zsarolásra a kívánt egymondatos levelet azonnal megírtam,⁸ s még így is egy héttel később történt meg a beiktatás. Közben dr.Komjáthy Miklós gyülekezeti másodfelügyelő a kérdés tisztázásához személyes megbeszélés lehetőségére kért engedélyt a táborparancsnoktól - hiábavaló kísérlet lett belőle.

Csak egy mondatra volt szükség, egy szóra: lemondtam! kész. A papír sok mindent eltűr. Mit tud arról, hogy az az egyszerű szó kinek mit jelent - az egyháznak, az egyénnek, a tisztességnek, a becsületnek, az igazságnak és a gerincteleneknek, a megalkuvóknak.

Egy kelenföldi presbitertestvérem önként vállalt segítő szolgálatával elkezdtem géprajzot tanulni. Már el is helyezkedtem volna, az állásból azonban nem lett semmi.

A parókián laktunk, de ki akartak onnan tenni minket. Az utódlás kérdése sürgette a lakás felszabadítását. Megyek - mondtam -, de lakást kérek. A „megoldást” a kitelepítés adta.

- *Mikor és miért? Nem volt lakás Budapesten?*

- Nem tudom. Máig sem tisztázódott a valós helyzet. Több variáció is lehetséges. Talán a gyülekezeti lelkészi állás betöltésénél a lakáskérdés volt a domináns. Senki sem vállalta azt, még Várady Lajos esperes sem, aki utódlási ígérennyel jelentkezett, hogy őmiatta lakoltassanak ki minket. Lehet, hogy elővették azt a ténykedésemet, hogy a kitelepítésre kerülő családokhoz a kelenföldi ifjúság néhány tagjával elmentünk és mentettük azt, ami néhány rövid óra alatt menthető volt. A kelenföldi parókiát, a pincét, a szuterén helyiségeket megtöltöttünk bútorokkal, szőnyegekkel. Vagy talán az internálótáborban valamelyik tisztnek nem tetszettem, s ezért kerültem a kitelepítendő névsorába. Lehet... A variációk lehetősége a helyzeten mit sem változtatott.⁹

Nem volt más út, arra kellett menni, amerre vittek. Nyugodtan mentünk el a három kisgyermekkel és az 50 kg-ot meg nem haladó holmival. Isten kezében tudtuk magunkat. Jóllehet, a jövőt tekintve bizonytalankodtunk, mert a kitelepítettek között kezdettől fogva az a hír járta, hogy a magyarországi költöztetés csak egy pillanatnyi stáció, utána vagonkérdés és megyünk tovább a Szovjetunióba (lettek, észtek és litvánok sorsa volt ez).

A kitelepítés alatt minden hivatalos egyházi támogatás megszűnt. Még írtam Dezséry Lászlónak, hogy a családi pótlékot a gyerekek után nem kaphatnánk-e meg.¹⁰ Jött a válasz: mit gondolok én!¹¹

⁸ Kende György levele Kemény Lajos budapesti esperesnek: „Esperes Úr! Hivatkozással a bányai evang. egyházkerület elnökségének 200/1950.sz. alatt kelt és ellenem hozott fegyelmi végzésére, tisztelettel bejelentem, hogy a Budapest kelenföldi evangélikus egyházközségben viselt lelkészi állásomról lemondok. Budapest, 1950. október 24-én. Kende György evang. lelkész” *EOL BEEK Lt. 926/1950.*

A lemondás hatására a BEEK Tvsz-ének elnöksége 1950. november 11-én határozatot hozott, amelyben „a 200/1950. alatt 1950. március 25-én elrendelt fegyelmi vizsgálatot és az ugyanakkor elrendelt felfüggesztést megszünteti.” *Uo.*

⁹ Kende György 1951. július 2-3-án Kamuton kelt levele Botta Istvánnak: „Dezséry itt járt Csabán ... úgy tudja, hogy a kitelepítettekkel kapcsolatos segítő szolgálatom juttatott jelenlegi sorsomra !! Arról szó sem lehet, hogy mentesítsenek, de mivel Götche, Fejes ügyében próbálnak eljárni, arra is tett célzást, hogy akkor az én ügyemet is szóvá teszik.” *Botta István magángyűjteményéből*

¹⁰ „Püspök Úr! Bejelentem, hogy a Belügyminisztérium 05964.sz. Véghatározata alapján f.évi június hó 19-én reggel feleségemmel és 3 kiskorú gyermekemmel Budapestről kitelepítettek. Kényszerlakhelyemnek a hatóság Kamut, IX.389. tanyát jelölte ki számunkra Békés megyében. Kérem kitelepítem tudomásul vételét

Kamutra kerültünk, ami a Kondoros és Mezőberény közötti tanyavilág része, a Viharsarok hírhedt területe.

- *Miből éltek lent?*

- Az Úristen gondviselését éltük át nap mint nap. Ezt vedd szó szerinti értelemben. A körülöttünk levő békési evangélikus egyházközségek lelkészei megszervezték egy testvéri segélyakciót, amely szerint Kendeh Györgyékhez minden héten - előzetes megállapodás szerint - valaki elmegy a tanyára és visz nekik természetbeni adományt. Ezt kivétel nélkül mindenki vállalta. Az egyházmegye esperese, Mekis Ádám volt évfolyamtárs csakúgy, mint a többiek. A Dedinszky család, Kiss Györgyék, Kun-Kaiser Józsefék, Sztehlo Mátyás segédlelkész. Jöttek Kelenföldről az ifjúság tagjai, és jöttek a barátok nemcsak a közelből, hanem a messze távolból is. Botta István, Dr.Sólyom Jenő professzor, Danhauser László, Medvey Mátyás, Kelló Gusztáv - nem vállalkozom arra, hogy valamennyiüket felsoroljam. Természetes, hogy jöttek a család részéről is. S ha valaki megjelent közülük a tanyavilágban, mindig féltő szeretet támadt bennem amiatt, amit illetékes részről közöltek Sztehlo Gáborral, a Diakóniai Osztály akkori vezetőjével: „Jó lesz, ha eláll a kitelepítettek látogatásától, mert kitelepítjük magát is közéjük!”

Igen, hollók útján etetett minket a mi mennyei Atyánk. A hordozó, a gondviselő kegyelemnek olyan megélése volt valamennyiünk számára, amitől nem lehet szabadulni soha. Ilyenek is tudnak lenni a lelkészek.

Hogy miből élünk? Valami igazolt keresetnek lennie kellett. Bementem a kamuti tanácsházára, elmondtam ki, mi vagyok, van-e valami alkalmi munka? Hogyne volna... Kaphat állami tartalék földet, vállalja? Vállalom. Mennyit vállal? 5 katasztrális holdat. Házigazdámval, K.Kovács István békési „kulákgazdával” beszélgettünk ugyanis arról, hogyan lehetne valami munkát vállalnom, hiszen fogatot, lovat, ekét, boronát tud ő nekem nyújtani a szokásos ellenszolgáltatásért. Egy ló kétnapi gyalognapszámot jelent. Ezzel a kapott ígérettel, lehetőséggel a tanácsházán kiállították a papírt, a hivatalos szerződést, adóívet adtak, megállapították a vetésforgót, még vetőmag vásárlását is biztosították arra az esetre, ha a piacon nem szerezhetném be... Nem szégyellték a kitelepítettet beállítani a mentőakcióba, amely a parlagon heverő kitűnő békési földet kívánja a vérkeringésbe bekapcsolni. Termeltünk búzát, kukoricát, napraforgót, kendert, cukorrépát és burgonyát. Beszolgáltatási kötelezettség volt. Pontosan előírták, hogy miből mennyit kell beadni. Az elszámolás hatósági áron történt.

Azt a földsváot, ahol laktunk, időközben Kamutról a község rendezéskor átcsatolták Kétsopronyhoz, ahol az állami tartalékföld volt. Kétsoprony önálló közigazgatási terület, nem tartozott Kamuthoz. Viszont érkezett egy csomag Kamutra, az én nevemre az eredeti kitelepítési címmel. Elmentem érte a kamuti postára, lett is baj belőle. Útközben, a tanyára menet találkoztam a rendőrrel. Nemegyszer láttuk egymást a tanyán ellenőrző körútján, amikor átment az udvaron. „Hát maga mit keres itten? Ez maga számára tilos terület! Menjen csak haza, vigye a csomagot, majd jövelök!...” Úgy is volt, hazavittem a csomagot, nemsokára megjelent kerékpáron a rendőr. „Most pedig - szólj hozzá - jöjjön velem Mezőberénybe, mert áthágta a kitelepítési véghatározatot (nem volt szabad elhagyni a lakozásra kijelölt területet). Magának semmi keresnivalója Kamuton, Kétsoprony a kijelölt lakóhely!” „Igen, de az eredeti lakóhely Kamut, és erre a címre érkezett a posta. Ők pedig nem hozzák ki a csomagot, ezért mentem magam érte!” Szó szót követett, kijelentettem, hogy Mezőberénybe nem megyek, mert nem vétettem a határozat ellen. Egyébként is most jöttem haza a földről, munkából, fáradt vagyok... „Hívunk autót, taxit, de be kell vinnem Mezőberénybe!” „A taxit fizetni nem tudom, nincs pénzem!” „Akkor megyünk gyalog! (15 km!) Induljunk!” A hangos szóra a

s egyben szíves intézkedését, hogy a feleségem és 3 kiskorú gyermekem részére folyósított családi pótlék a fenti címre megérkezzék. Kamut, 1951. június 23-án Kendeh György evangélikus lelkész” *EOL BEEK Lt. 754/1951.*

¹¹ „Budapest, 1951. július 6. ... Sajnos kitelepítéséről csak június 18-án este 9 órakor értesülhettem, akkor is nem közvetlenül s a késő esti órákban mentesítése érdekében már nem tehettem semmit. Hiszem, hogy mostani helyzetüket hitben tudja viselni. Családi pótlékáról sajnos nem intézkedhetem, mert azt lemondása óta amúgy is csak az illetékes hatóságok jóindulatából élvezte. Folyósítása ügyében teendő lépésem ezt a kérdést is felvetné. Gondolom, hogy a kelenföldi egyházközség támogatását új helyén is élvezzi. Vagyok hittestvéri üdvözléssel: Dezséry László püspök” *Uo.*

háziak is előjöttek. Ők is kérleltek, a feleségem is mondta, hogy menjek. Kijelentéseimet ismételttem: „Nem megyek! Nem vétettem! Nincs pénzem taxira!” Közben a rendőr a pisztolyához nyúlt, elővette, a levegőbe magasba tartotta és hangosan kiáltotta: „Jön, vagy lövök?” „Az erőszaknak engedek, gyalog megyek.” El is indultunk. Éjfél volt, amikor beértünk a járési rendőrkapitányságra. Priccset mutattak: tessék, fekdjön le. Adtak egy pokrócot is. Másnap - Pünkösöd ünnepén - minden különösebb szó nélkül elengedtek...

Sokat olvastuk az Írást. Olyan személyes, meggyőződéses hit lett osztályrészünk, hogy a félelem, a rettegés eltűnt az életünkéből. Azt is elmondhatom, hogy ez az az ajándék, amit még ma is magunkénak vallunk.

Közben igyekeztünk kapcsolatot tartani a gyülekezet többi kitelepítettjével is.¹² Botta István volt az „otthon maradt bázis”, akinek segítségével rengeteg problémánk megoldódott. Ő küldött sokszor élelmiszert, pénzt, ügyeket intézett, olvasni-, gondolkodnivalóval látott el minket.¹³

Egyik nap a kamuti - akkor még oda tartoztunk - mezőőr jön és közli, hogy másnap menjek be a Tanácsházára békekölcsönt jegyezni. A dolgot nem értettem, de bementem. Az egybegyűlt kitelepítettek között volt miniszteriális tisztviselő, elismert, kitüntetett mezőgazdász, egykori rendőr alezredes és öreg tábornok is. Az utcán gyülekeztünk és onnan szólították egyenként a megjelenteket. „Tudja miért jött?” - hangzik az első kérdés. „Igen, tudom.” „Mennyit ajánl fel?” „Semmit.” „Mit mond?” „Semmit, kérem. Jövedelmem nincs. Ami kis pénzcsekét tudok keresni, az kell a gyermekeknek. Én ezzel jöttem és így szeretnék elmenni, nem tudok fizetni békekölcsönt.” „No, akkor menjen át a szomszéd szobába!” - nyitotta is az ajtót, és az irodából átirányított egy másik, kisebb helyiségbe. „Egy idő múlva majd szólítom, addig gondolkozzék azon, hogy mit csinál: jegyez, vagy nem jegyez békekölcsönt!” Hosszúra nyúlt a várakozási idő. Majd újra hívtak és kezdődött minden előlről. „Csinálja, vagy nem csinálja?” „Nem csinálom, mert nincs miből. Kérdezzék meg a postást, hogy mit kapok. Ellenőrizhetik, hogy nem kapok pénzt. Nyílt kérdés, miből élek a három kisgyerekekkel. Nekem pénzem nincs, szegény ember vagyok. Ha orvos kell, eljön Békéscsabáról és önként, emberségből segít rajtunk.” Végül is a kihallgatóm megunt a sok kérdést és a kurta feleleteket, otthagytott a szobában egyedül. Néma csend, semmi zaj, semmi mozgás. Senki nem jön, fogtam a kilincset, kinyitottam az ajtót (jó, hogy nem csikorgott), és kimentem. Ki az utcára, minél távolabb az épülettől. És akkor jön a tanácselnök, Balogh Sándor, aki a falu disznókördása volt korábban. Jön és felismerve a helyzetet, öklét rázza, a lépteit szaporítja és egyre hangosabban kiáltja utánam: „Te rohadt pap, állj meg, gyere vissza, rendőrt küldök érted!” Lépteimet meggyorsítottam, a mozdulatlanágba merevedett sorstársak között csak annyit kiáltottam vissza: „Emberek így nem szoktak egymással beszélni!” Mentem, mentem a tanyára. Rendőr nem jött értem. Nem lett semmi bántódásom.

- *A tényleges kitelepítés meddig tartott?*

- Két és fél évig. Egyszer megjelent a mezőberényi főtörzsőrmester és egy darab papírt nyújtott felém. Arra kért, hogy a kitelepítést megszüntető értesítést írjam alá és közöljem vele, hogy hova költözködöm innen. Megvolt hát a váratlanul érkezett véghatározat arról, hogy mehetünk, ahova akarunk! Hova költözködik hát, tisztelendő úr? Itt maradok! - hangzott a rövid válasz. Mondja főtörzsőrmester úr, hova menjek? Lakásom nincs, házam, földem sincs, itt meg csak megvagyunk. A gyerekek iskolába járhatnak, cipő, ruha nem sok kell, hiszen tanyán vagyunk. Talán útban senkinek sem leszünk, ha maradunk...

A kitelepítés hivatalos feloldása után továbbra is a tanyán maradtunk. Gond, kérdés akkor támadt ránk, amikor 1955-ben jött a téészesítés veszedelme. A téésznek nem kellett a tanyaépület, neki a jó, 22 koronás föld kellett. Innen hát mennünk kellett, de hová?... A mentő, segítő szeretet utat nyitott.

¹² Kende György 1951. július 2-3-án Kamuton kelt levele Botta Istvánnak: „A kitelepítettek névsorát ne feledd el. Imádkozni is szeretnék értük. Ti is tegyétek, mi is akarjuk. Isten is ezt így akarja.” *Botta István magánygyűjteményéből*

¹³ Kende György 1951. november 16-án kelt levele Botta Istvánnak: „Az egész zsinati ügygel nem tudok zöldágra vergődni. Talán Ti többet tudtok és láttok. Én veszedelmet látok benne! Nem a zsinatolás kora köszöntött ránk, hanem a hitvallástételnek és missziói szolgálatnak igen nehéz, de elengedhetetlen alkalmai.” *Botta István magánygyűjteményéből*

A kelenföldiek közül Biedermann néninek Piliscsabán volt egy nyári nyaralója, deszkafallal, de használható kályhával. Felajánlotta a helyet, ha nincs hova menni, jöjjünk oda és éljünk ott, Pesthez mégiscsak közel... Elfogadtuk. A költözéshez baráti segítség is társult. Bevagoníroztunk mindent, amink volt: bútort, terményt, disznót és kecskét, nyulakat és baromfit. A szemünk elé tárult kép Noé bárkáját juttatta eszünkbe. Megérkeztünk a pilisi hegyekbe. A ránk köszöntő tél nagyon kemény volt. Éjszakára inkább felöltöztünk, hiába gyúrtuk a vaskályhát, a higanyszál -2 foknál magasabba nem kúszott fel soha.

Jött a szép nyár, 1956 nyara. Napfényben csodásan fürdött a dombok és hegyek zölderdős világa. Az Árpád vezér úton egyszer csak megjelenik Turcsányi Károly, az Északi Egyházkerület kerületi lelkésze, a püspöki hivatal zöld Pobjeda kocsiával. Arra kér, hogy öltözzem városi ruhába, mert Vető Lajos püspök vár, beszélni kíván velem... Nem sokkal később rehabilitáltak.

- *Hogyan élte meg Gyurka bácsi azt, hogy sokáig nem prédikálhatott? Végül is életében 6 és fél év szószék nélkül telt el.*

- A közösségi szolgálatra semmi lehetőség nem volt. Legfeljebb elmentünk a szomszédhoz a tanyán (ők reformátusok voltak) és ott olvastunk Bibliát, énekeltünk, imádkoztunk, az evangélium örömeire hallgathattunk közösen. Nincs a Bibliában arról szó, hogy bezárja az Úristen még az övéinek is a száját? Egészen más volt az állami, és egészen más az „egyházi kitelepítés” később, Kistarcsán. Mert Kistarcsát 1961 decemberétől egyházi kitelepítésnek tartom. Az is nehéz, sőt kockázatos is volt, hogy az ember, a kitelepített beszökött Békéscsabára autóbusszal, vagy átment gyalog, titokban Mezőberénybe, hogy istentiszteleten részt vehessen. Azok a jó lelkek, barátok, szolgatársak, testvérek, akik jöttek bennünket meglátogatni, mindig szívesen tartottak áhítatot, osztottak úrvacsorát. Sok emléke van az embernek a kitelepítésről, ami nem a gonosz, a hitvány emberre irányul, az embertelen emberre emlékeztet, hanem a hatalmas és kegyelmes Atyáról tanúskodik. Ő az, aki övéiről meg nem feledkezik soha, hanem gondja van rájuk mindenkor. Ezt az élményt nem veheti el tőlünk senki és semmi. Ez a gyerekekben is határozott nyomot hagyott.

- *Rehabilitálás. Ordass Lajos többször kötötte magát ahhoz, hogy csak Kendeh Györggyel és Keken Andrással együtt rendezhető az ő ügye. Ezt elmondta egyházi és világi emberek előtt.¹⁴ Tudott akkor erről Gyurka bácsi?*

- Igen, tudtam. Lajos bácsi elmondta: „... ehhez kötöttem magamat. A ti rehabilitálásotok az én rehabilitálásom előfeltétele. Ez az erkölcsi törvény, nincs kibúvója.” Tudom, ezzel saját helyzetét is nehezítette. Viszont a politikai hatalom is kénytelen volt meghajolni az erkölcsi törvény igazsága előtt. Megértettük Lajos bácsit mind a ketten, és ő örült annak, hogy megértettük. Megnehezítettük volna a sorsát, további életét, ha azt mondjuk: köszönjük, hogy gondolsz ránk, ebben az ügyben valóban összetartozunk, köszönjük, de menj csak, hűségedet nem kívánjuk, nem fogadjuk el. Erről a kérdésről Keken András is hasonlóképpen gondolkodott.¹⁵

Ordass Lajost felmentették¹⁶, ugyanakkor vele együtt az ÁEH minket is rehabilitált. Visszakerültem a kelenföldi lelkészi állásba.¹⁷ Kettőnket, Keken Andrást és engem behívott a Pasaréti

¹⁴ Beszélgetés Horváth Jánossal, az ÁEH elnökével 1956. július 11-én. Ordass *i.m.*: 403.

Beszélgetés dr. Hans Liljével, az LVSZ elnökével, dr. Franklin Clark Fry-jal, az EVT Központi Bizottságának elnökével és dr. Carl Lund-Quisttel, az LVSZ főtitkárával 1956. augusztus 1-én. *Uo.*: 524.

Beszélgetés Dezséry Lászlóval, a DEEK püspökével 1956. szeptember 24-én. *Uo.*: 556.

¹⁵ Dr.Keken András 1953. december 28-án kelt címzett nélküli levele: „Miután felmerült az a lehetőség, hogy a Deák téri lelkészi állást újból elfoglalhatom,... Nem-mel kellett válaszolnom, mert egyházi alkalmaztatásom ügye nemcsak az én ügyem, hanem beletartozik abba a csoportba, melynek neve annak idején »Ordass-ügy« volt... nem csak én kerültem kívül az egyházon, hanem Kendeh György is. Egyforma mértékkel ítéltettünk meg annak idején, egyforma mértéket kell ránk alkalmazni ma is.” *Botta István magángyűjteményéből*

¹⁶ „A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnöki Tanácsa 1956. október 5-én B/1584/1956/2. szám alatt Ordass Lajost bűncselekmény hiányában felmentette. ... Az Egyetemes Törvényszék (az egyházi - szerk.) 1956. október 8-i teljes ülése a D.Ordass Lajos ev. püspök ügyében a Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Különbírósága által 1950. április 1-én hozott 452/1950. számú ítéletet alaki és anyagi jogszabálysértések miatt törvénysértőnek nyilvánítja és hatályon kívül helyezi.” *Az állami és az egyházi bíróság rehabilitálta D.Ordass Lajos püspököt.* EvÉl 1956. október 14.

¹⁷ *Kendeh György lelkészt visszahelyezték kelenföldi állásába.* EvÉl 1956. október 14.

úton lévő székházba Horváth János, az ÁEH elnöke és olyan bocsánatot kérő beszéddel fordult hozzánk, hogy nehéz volt elhinni: ezt a beszédet Horváth János elnök mondja. Minden kelléke megvolt a beszédnek ahhoz, hogy keresztyén, bűnbocsánatot kérő szó legyen. Nem Isten, hanem a minket megbántó állami hivatal nevében kérdezte: készek-e megbocsátani?...

- *Ugyanehhez az emberhez kellett nemsokára elvinnie egy csomagot.*

- A forradalom alatt megjött az első külföldi adomány. Szépfalusi István hozta kisbusszal. Az 1956. november 3-án tartott ad hoc tanácskozáson kért meg Ordass Lajos arra, hogy menjek el a Ráday utcába a református teológiára, és vegyem át ezt a két egyháznak szóló küldeményt. Ott, a tanácskozás közben kaptam azt a megbízást, hogy menjek el és vigyek egy csomagot Horváth Jánosnak és gyermekeinek a Petőfi téri lakásukra. Ez Ordass Lajos személyes kérése volt. Felajánlását is megismételhetem: lakása is rendelkezésére áll Horváth Jánosnak és gyermekeinek, ha veszélyben van az életük.¹⁸

- *Gyurka bácsi vezette 1956-tól az országos segélyügyeket.¹⁹ Vető Lajos 1958-ban csúnyán megtámadta.²⁰ Amikor ismét kezdett Ordass Lajos körül ellehetetlenülni a helyzet, Gyurka bácsi is újra terítékre került. Erről a munkájáról készült egy állami jelentés is.²¹*

- Kötelességszerűen adtam jelentéseket az egyháznak. Jelentettem, hogy mit osztottunk szét abból, amit kaptunk a bécsi elosztó állomáson keresztül. Jelentettem, hogy milyen személyeknek, lelkészeknek, nyugdíjasoknak, özvegy papnéknak adtunk. Be volt osztva, fel volt jegyezve, hogy ki mit kapott. Név szerint nyugtatömbökben rögzítettük a felsorolást. A kerületi lelkészek, Csengődy László és Turcsányi Károly vezették a mikrobuszokat felváltva, hetenként 3-4 napon. Vető püspök nyílt támadása csak arról tanúskodott, hogy nőtt az irigység. Nagyon szívesen vették volna át a szétosztás munkáját mások, hogy maguknak biztosítsanak előnyöket. Statisztikusunk, könyvelőnk volt, aki minden bejövő és kimenő anyagot naplózott. Ezzel az elszámolással tartoztunk a Világszövetségnek, de saját egyházunk nyilvánosságának is. Vető Lajost félrevezették és felhergelték. Végül elhangzott a zárószó: Kendeh György igenis adja át azt, ami még van, egy bizottságnak, aminek Harkányi László, Mezősi György és dr. Rédey Pál voltak a tagjai.

- *Gyurka bácsi aztán 5 évig volt Kelenföldön. Érdekes évfordulón, 1961. október 23-án született egy egyházkerületi határozat: egyházi közérdekből való áthelyezés - ez állt a szövegben.²² Miért?*

- Ezt a hivatalos állami kívánságot nem lehetett kivédeni. El kellett engem Budapestről távolítani.²³ A cél elérése érdekében fel is ajánlottak három vidéki gyülekezetet: Szolnokot, Gyulát és Szegedet. Mondtam, hogy mindhárom gyülekezetnek megvan a maga megválasztott papja, zavarkeltő nem leszek. Nem volt más hely, illetve lehetőség, így azt mondták: ha vállalod a kistarcsai

¹⁸ Ordass *i.m.*: 585. 28.sz. jegyzet.

¹⁹ Kendeh György: *Egyházunk szeretetszolgálatja és a külföldi segélyek szétosztása.* (Részlet Kendeh György 1957. július 10-i egyetemes közgyűlési jelentéséből.) EvÉl 1957. július 21.

²⁰ A cikk szerzője arról ír, hogy nem jutott a legrászorultabb ferencvárosi és józsefvárosi gyülekezetek tagjainak elég segítség. D.dr. Vető Lajos: *Egyházunkról van szó!* Lp 1958. 2-3.sz.: 156. Az írásról lásd még Ordass *i.m.*: 839-841. 264. sz. jegyzet.

²¹ „Kendeh György munkáját azóta állami hatóság is felülvizsgálta és úgy találta, hogy az lelkiismeretes, pontos munka volt. Az állami hatóság szerint Kendeh György munkája az összes egyházak ilyen természetű munkája között magasan kiemelkedik.” *EOL DEEK Lt. OLMK 35/1958.* A Pest megyei LMK jegyzőkönyvi kivonatát lásd még Ordass *i.m.*: 844-845.

²² Az ÉEEK Tvsz-ének 488-9/IX/1961.sz. határozata 1961. november 1-i hatállyal „egyházi közérdekből való áthelyezésre” ítéli Kendeh Györgyöt. A határozat indoklása: „Az állam és egyház jóviszonya érdekében előnyösebb, ha Kendeh György nem Budapest-Kelenföldön, hanem vidéki gyülekezetben működik gyülekezeti lelkészként, vagy a Diakóniai Osztály kebelébe tartozó szeretetintézmények valamelyikében végez lelkészi hivatásnak megfelelő szolgálatot.” *A Kelenföldi Ev. Ek. Lt. Presbitériumi jkv-ek 86.* 1961. november 16. melléklet.

²³ Kendeh György utolsó kelenföldi igehirdetése 1961. október 31-én hangzott el. Lásd: EvÉl 1961. október 29. *Istentiszteleti rend Budapesten.*

szertetotthon vezetését, maradhatsz egyházi szolgálatban, ha pedig nem, akkor mehatsz. Végül lelkesi állásként nem, de gondnoki státuszként elfogadtam, maradtam az Úr szolgálatában.²⁴

Azután perújrafelvételt kértem.²⁵ A gondolatot még Vető Lajos is jónak tartotta. Azonnal visszautasították. Tárgytalan, jött tüstént a hivatalos válasz, így maradtunk Kistarcsán.

Hátra volt még a lakáskérdés, ugyanis Kelenföldről jártam ki a Papnék Otthonába. Kistarcsán kellett helyet készíteni. A helyzet akkor vált kínossá, amikor Káldy kijelentette az egyetemes egyház ügyészének, hogy az Otthon kis templomát is fel lehet használni a lakáskérdés sikeres megoldása érdekében. Bejelentettem, hogy erről szó sem lehet! Templomot megszüntetni egy gondnoki lakás miatt? Észnél vagy, Egyház? Egy nyári konyhát kértem a szuterénban és az lett a gyerekek menedékhelyisége. „Isten a megoldások Istene” - írta Káldy Zoltán az Özvegy Papnék Otthonának vendégkönyvébe 1962. január 16-án az igazgatótanács ülésén.

Az egyházi közérdekből történő áthelyező határozattal budapesti igehirdetési tilalmat hajtottak végre. Budapestről kitiltottak, de a Pest megyei egyházmegyében, a Szeretetotthon fenntartó gyülekezeteiben szolgálhattam. Mehettem is szolgálni, ahová az Otthon érdeke jónak tartotta. Senki nem törődött vele. Az esperesnek azonban mindenkor bejelentettem. Budapestre nem jöttem, Kelenföldre nem látogattam, sem szürke hétköznapon, sem ünnepi alkalmon. Nem akartam zavart a gyülekezetben. Az egyházban nehéz idők jártak mindenfelé. Az volt a törekvésem, hogy amíg adhatok valamit abból, amit úgy vettem az én Uramtól, hát adok. S legfőképpen azoknak, akik közel állnak hozzám.

- *Honnan volt ereje Gyurka bácsinak viselni mindazt, amit végigélt?*²⁶

- Nem magamtól. Az Úristen mindig csodálatosan működött. Néha nagyon kellett várni rá, de mindig megnyitotta valamire a szememet, megvilágosította az értelmemet és hatalmába kerítette a szívemet. Akkor mindig tudtam egy húron pendülni az Úristen akaratával.

- *Gyurka bácsi alapítója és titkára az OLBK-nak. Hogyan, milyen előzményekkel, milyen céllal alakult meg a Baráti Kör?*

²⁴ Káldy Zoltán 1961. december 29-én megbeszélést folytatott a kelenföldi gyülekezet tisztikarával, ahol a következőket mondta Kende Györgyről: „sterilen hirdette az Igét, nem prédikált a gyarmatosítás ellen, nem prédikált püspöki szinten, fővárosi nívón.” Ordass *i.m.*: 980. 311. sz. jegyzet
Ezt a vádat később a gyülekezetben sokan kifogásolták, illetve cáfolták. lásd a *Kelenföldi Ev. Ek. Lt. Közgyűlési jkv-ek* 26. 1962. február 4.

²⁵ „Tisztelt Egyetemes Törvényszék! Az Északi Evangélikus Egyházkerület Elnökségének 127-2/1962.sz. leirata ellen ... jogi képviselőm útján a következő felfolyamodványt terjesztem elő: Kérem, állapítsa meg az Egyetemes Törvényszék, hogy az áthelyezésem ügyében benyújtott újrafelvételi kérelmem elbírálása nem az Északi Egyházkerület Törvényszékének Egyházi Elnöke, és nem is az Északi Egyházkerület Elnöksége, hanem ... kizárólag az Egyházkerületi Törvényszék hatáskörébe és illetékességébe tartozik, továbbá, utasítsa az Egyházkerületi törvényszéket, hogy az 1961. december 6-án benyújtott újrafelvételi kérelmemet vegye érdemi vizsgálat alá és hozzon e tárgyban törvényszerű határozatot. ... Minthogy ellenkező jogszabályi rendelkezés nincs, az egyházi közérdekből való áthelyezés esetében is helye van a jogerős határozattal szemben alkalmazható rendkívüli jogorvoslatnak, az újrafelvételnek... Budapest, 1962. május 22. Kende György lelkész” *MOL XIX-A-21 (ÁEH Lt.) 8205/1962*

„Egyházi jogi szakvélemény ... Minden demokratikus jogrendszer, amely kontradiktórikus rendszeren épül fel, így a magyar evangélikus egyház alkotmánya is, alapelveként fogadta el azt, hogy mind a bírói, mind pedig a közigazgatási határozatok ellen jogorvoslatnak van helye ... nyilvánvaló, hogy a fenti jogszabályon alapuló minden határozat ellen az E.T. VIII.tc. 174., illetve 145.§-a szerinti perújításnak van helye. Budapest, 1962. május 13. dr. Boleratzky Lóránd s.k. az evang. egyházjog v. egyet. m. tanára” *Uo.*

A fenti dokumentumok mellett található a következő, 1962. május 28-án kelt levél is „Magyar Nemzet főszerkesztő” fejléccel ellátott papíron. „Grnák Károly elvtársnak, Állami Egyházügyi Hivatal, Budapest Kedves Grnák elvtárs! Telefonbeszélgetésünk értelmében mellékelten küldöm Kende György evangélikus lelkész felfolyamodásának másolatát és az általa beküldött egyházi jogi szakvéleményt. Elvtársi üdvözléssel Mihályfi Ernő” A levélen kézzel írva a következő megjegyzés olvasható még: „A Kende ügyet már lezártuk. Az egyházi törvényszék nem foglalkozik vele.” *Uo.*

Jogi szakvéleményben az újrafelvételi kérelem lehetősége mellett foglalt állást dr. Boleratzky Lóránd volt egyetemi magántanár és dr. Világhy Miklós tanszékvezető egyetemi tanár is. Lásd Ordass *i.m.*: 980. 311. sz. jegyzet

²⁶ *Id. Kende György 80 éves.* KerIg 1992/13.: 30-33.

- Én azt látom és vallom, hogy Ordass Lajos személye és szolgálata különös ajándék az egyházunk számára. Az egyház ezt a sok áldozattal járó szolgálatot semmibe vette. Elereszt, figyelmen kívül hagyja. Ezért is jár ingoványos talajon, kapkod jobbra-balra. Nem azt mondom ezzel, hogy piedesztálra kell emelni őt, de mint életet, szolgálatot, keresztyén példát nem lehet figyelmen kívül hagyni, nem szabad mellőzni. Amikor erkölcsi válságba kerül egy nép, egy ország, sőt maga az egyház is, akkor nem lehet, nem szabad véka alá rejteni az útmutató fényt. Ordass Lajos olyan személyiség, aki nagyon sok embernek adhatott és adhat ma is indítást, erkölcsi tartást, mert nehéz időben és keresztyén módon élt. Amikor megenyhült körülöttünk a fojtogató levegő, azonnal jelentkeztünk azzal az igénnyel, hogy az egyház legyen egyház, mert csak addig van helye ebben az új életre vágyódó világban és emberiségben, amíg valóban egyház: hirdetője és hordozója az evangéliumból fakadó és táplálkozó új életnek. Az is jellemző és elgondolkodtató valóság, hogy az evangélikus egyház Ordass Lajost mindmáig nem rehabilitálta.²⁷ Ez hát változatlanul elsőrendű kötelességünk.

- *Azt érzem, hogy Gyurka bácsi mindig meg tudta találni ott, ahova esetleg emberek állították, zavarták, az Úristen vezérlő szeretetét.*

- Kétféle emberi szemlélet van. Egy keresztyén és egy hatósági, politikai, katonai, rendőrségi és filozófiai szemlélet. A keresztyén azt vallja, hogy az ember kötve van, nem szabad akarata szerint élő lény, hanem bűnnel, betegséggel és halállal megkötözött! Tehát segítségre, kegyelemre szorul! Ez igaz akkor is, ha ezt hiszi, de akkor is, ha nem. Az Úristennek nagy ajándéka, ha megláttatja ezt vele. S van a rendőri szemlélet, a kriminológiai nézőpont, ami csak rosszat lát az emberben. A jót fel sem tételezi, sőt azt is, amit jónak lát, igyekszik befeketíteni. E két szemlélet között hanyódik az életünk. Nyerünk koronát, vagy kárhozatra jut életünk. Közben Isten adja a maga Szentlelkét hol itt, hol ott, hogy rátaláljunk, hitre jussunk, elérjük az Ő országát. Ott a helyünk, ott a célunk. Istennek joga van beleszólni az életünkbe, teremtményei vagyunk. Nekünk kereszteselésünk óta az a tisztünk, elhívásunk, feladatunk, hogy életünkkel, szolgálatunkkal, munkánkkal Isten akaratát vigyük előbbre ezen a földön, a bűnnek és a halálnak ebben a világában. Lehet, hogy mi csak elkezdünk valamit és más folytatja majd. Lehet, hogy gyümölcsöket is szedegethetünk. Ez is, az is Isten akaratára való lehet, hiszen Ő a kezdet és Ő a vég.

(1993. október)

A kérdező: *ifj. Zászkaliczky Pál*

In: *Nem voltam egyedül. I. kötet*
Beszélgetések az evangélikus közelmúltról
Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Budapest, 1995.

²⁷ Az Országos Presbitérium és Közgyűlés 1992. november 20-án jóváhagyta a MEE-ban rehabilitált lelkészek és világi tisztségviselők névsorát, amiben Ordass Lajos neve is szerepel. Lásd KerIg 1993/17.: 43-44. Az eljárást formai és tartalmi okok miatt sokan - köztük érintettek is - vitatják, jogszerűségét, szükségességét megkérdőjelezik. A névsor közzétételéről szóló püspöki helyreigazítást, kommentárokat, valamint három érintett lelkésznek a rehabilitációt visszatartó levelét lásd KerIg 1993/18.: 23-33.